

УДК 94(497)''04/14'':930
37.091.64.046''465*7/16'':93/94(497.11:495)''201/...''

МА Вук Р. Самчевић, истраживач-приправник
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
vuk.samcevic@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 3. 2022.
Прихваћен: 4. 4. 2022.

Досељавање Словена на Балкан и њихови односи са Византијом: паралелна анализа грчких и српских школских уџбеника

***Апстракт:** У раду су анализирани школски уџбеници из историје у Грчкој и Србији, за оне разреде када се ученици баве средњовековном историјом. Циљ рада је да прикаже како су у њима приказани неки од кључних догађаја из раносредњовековне националне историје тих народа. Разлог што је тај период толико важан је што модерне нације у раном Средњем веку траже своје корене и што је он истовремено време великих промена у Европи. Теме које су анализирани у раду су перцепција Византије и Словена, долазак Словена на Балкан и њихова интеракција са Византијом до XI века.*

Кључне речи: уџбеници из историје, српско-грчка историја, досељавање Словена, словенско-византијски односи.

Увод

Школски уџбеници не престају да привлаче пажњу како јавности, тако ни политичког врха државе. Почетком 2021. године председник Србије је изјавио како је поднео иницијативу да уџбенике из српског, историје и географије (дакле оних предмета који имају национални карактер, тј. утичу на формирање националне свести грађана) почне да пише држава. Са тим ставом се сложио и министар просвете јер су уџбеници, како је рекао, „важни за наш национални

идентитет“.¹ У Србији постоји више акредитованих уџбеника, мада у државама Европске уније нпр. постоји више модела колико и какви све уџбеници могу бити доступни у школама.² Један од модела је постојање само једног званичног уџбеника, што је био случај и са Србијом, до школских реформи које су уследиле након 2000. године,³ а други је постојање више уџбеника на тржишту које министарство одобрава, те свака школа има могућност да одабере који жели. Зашто онда држава жели да она пише уџбенике и због чега су они толико важни за националну свест?

Школски уџбеници из историје су сами по себи веома важни за сваку националну државу. Још од XIX века они су главни инструмент ширења званичног националног наратива и као такви су свеprisутни у јавности. Њихова дистрибуција кроз школство, најмлађим грађанима, представља најраспрострањенији документ и средство информисаности одобрено од стране државе. Уџбеници представљају основне представе једног друштва о себи, о његовој прошлости, ко смо то „ми“ а ко су „они“ и како смо, кроз историју, стигли ту где смо данас. Уџбеник у исто време мора бити научно заснован, утемељен на савременој историографији, али мора да прати наратив из националног колективног памћења како би ђацима могао да пружи информације о актуелним темама и да им објасни свет у коме се налазе. Управо због те снаге и моћи коју поседује уџбеник из историје, он је на сталном удару јавности, стручне или не, јер се бави националним, религиозним, културолошким, идеолошким и сличним питањима. На крају, научни садржај мора бити уравнотежен са когнитивним могућностима ученика тако да је разумљив, да погодује њиховом развоју и слично.⁴

Оно што највише ствара полемику у јавности су догађаји из најскорије прошлости, али је тај период исто тако и највише у фокусу истраживача који су

¹ „Уџбенике српског историје и географије писаће држава Србије“, *Политика*, 27. 2. 2021. <https://www.politika.rs/scc/clanak/473821/Udzbenike-srpskog-istorije-i-geografije-pisace-drzava-Srbija> (10. 3. 2022).

² Maria Repoussi and Nicole Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography”, *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 2, no. 1 (2010), 160.

³ Bojana Petrić, “History Textbooks in Serbia after 2000: Signs of Educational Change?”, *Internationale Schulbuchforschung*, 28, no. 2 (2006), 178.

⁴ Benoît Challand, “European Identity and External Others in History Textbooks (1950-2005)”, *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 1, no. 2 (2009), 63; Милутин Перовић, *Методика наставе историје*, (Београд: Завод за уџбенике, 1995), 16, 145-146; Petrić, “History Textbooks in Serbia after 2000”, 193; Repoussi, Tutiaux-Guillon, “New Trends History Textbook Research”, 156-159, 161-162; Dubrovka Stojanović, “Construction of historical consciousness: The case of Serbian history textbooks”, *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova, (New York University Press, 2004), 327; Marko Šuica and Ana Radaković, “New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia” *Limes plus*, no. 2, (2020) 36.

се бавили српским уџбеницима.⁵ Међутим, полемика из 2020. године је показала колико је заправо Средњи век важан за савремену јавност, када се говорило о споменику Стефану Немањи на Савском тргу у Београду. Између осталог, говорило се о томе како је Стефан Немања оснивач српске државности, али општој конфузији није помогао много ни одговор стручне јавности.⁶ Тиме се ствара нејасноће у погледу српске историје од VII до XII века, што нас доводи до питања шта српска јавност зна о најранијој историји Словена и Срба? Али не само то, већ и како се данас гледа у Србији на Византију, с обзиром на то да су се Словени и Срби населили на византијску територију, из Византије примили писменост и хришћанство (највећим делом), а најранија историја државности међу средњовековним Србима је управо била најтешње везана за Византију.⁷

Не морамо ићи у најдаљу прошлост како бисмо тражили нуклеусе данашњих нација, али по речима Патрика Гирија рани Средњи век је заправо најважнији период за историју савремених европских нација, јер управо у њему оне траже легитимитет и доказ својег постојања у историји.⁸ С тим у вези, пошто се Срби појављују на Балкану у VII веку, та најранија историја је од великог значаја за модерни српски идентитет, иако се о том најранијем периоду српске историје зна врло мало због малобројности сачуваних извора. Управо због чињенице да је рани Средњи век слабо документован, а ипак веома значајан за српску историју, он је како на удару разних псеудо-научних кругова,⁹ тако и у сенци много славнијих Немањића и српске историје позног Средњег века уопште.

Треба рећи да су истраживања показала да се људи врло мало информишу о темама из историје кроз школство и уџбенике. Већина ученика, поготову у периоду средње школе, долази са доста предубеђења на наставу и са формираним мишљењем се односе према ономе што се учи у школи.¹⁰ Иако се о раном Средњем веку у вези са националном историјом слабо говори, на једном ис-

⁵ На ту тему погледати: Zoran Janjetović, "National Minorities and Non-Slav Neighbours in Serbian Textbooks." *Internationale Schulbuchforschung*, 23, no. 2 (2001), 201–214; Heike Karge "The Image of the „other“ – the Neighbour in School Textbooks of the Balkan Countries." *Internationale Schulbuchforschung*, 21, no. 1 (1999), 90–94; Stojanović, "Construction of historical consciousness", 327–338.

⁶ „Stefan Nemanja nije otac srpske državnosti“, *Danas*, 31. 8. 2020. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/stefan-nemanja-nije-otac-srpske-drzavnosti/> (12. 3. 2022).

⁷ Поменути споменик Стефану Немањи стоји на напуклом византијском шлему, тако да и на том истом примеру видимо колико је Византија присутна у било којем спомињању најраније српске државности. „Otkriven spomenik Stefanu Nemanji u Beogradu“, *Radio slobodna Evropa/Foto galerija*, 27. 1. 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31072925.html> (12. 3. 2022).

⁸ Patrick J. Geary, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, (Princeton University Press, 2002), 7, 9.

⁹ На ту тему опширно у: Радивој Радић, *Срби пре Адама и после њега: Историја једне злоупотребе: Слово против „новоромантичара“ (четврто издање)*, (Београд: Еволута, 2015).

¹⁰ Petrić, "History Textbooks in Serbia after 2000", 179; Šuca, Radaković, "New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia", 38.

траживању пре десетак година већина људи је погрешно одговорила на питања када су Срби дошли на Балкан и слично.¹¹ Сви ти подаци су постојали (а постоје и данас) у школским уџбеницима и сви су у супротности са одговорима испитаника.

До каквог бисмо онда дошли закључка ако бисмо упоредили уџбенике из Србије са онима из Грчке? Грчки уџбеници су нам овде значајни из више разлога. Као прво, као балкански народ који посматра византијску историју не само као део своје националне историје већ као своју средњовековну националну историју где је Византија једна фаза у историји грчког народа,¹² можемо претпоставити или питати се да ли су на један анахрон начин византијско-словенски односи представљени као однос између модерних Грка и савремених словенских народа? С друге стране, ту можемо да видимо како српски уџбеници представљају овај кључни период из националне историје када је реч о Византији, која је толико утицала на државност и културу народа на Балкану.¹³ Треба такође напоменути да су Грци традиционално у српским уџбеницима представљани на позитиван начин, што је случај једино још са Румунима у таквој мери.¹⁴

Поред тога, период доласка Словена на Балкан је јако битан за модерну грчку историју још од стицања грчке независности у првој половини XIX века. Због расистичких теорија које су се тада појавиле, најпре тврдњи немачког историчара Јакоба Филипа Фалмерајера (1790-1861) да модерни Грци немају никакве везе са античким Грцима, јер су они, по Фалмерајеровом схватању, заправо Словени и Албанци који су хеленизовани у Средњем веку. Ово је доста утицало на грчко јавно мњење и савремени грчки идентитет, који је морао да се брани од оваквих и сличних напада, како би доказао свој „хеленизам“. Највећу улогу у одбрани је имао старогрчки језик, који су ђаци учили већ у основној школи, док је званични језик била *катаревуса* (καθαρεύουσα) – прочишћени говорни језик, који је требало што више да наликује класичном грчком. Народни језик је у званичну употребу ушао тек у последњој четвртини XX века после низа дебата и противљења. Словенско и балканско наслеђе, односно све оно што је Грке могло одвојити од њихових античких предака је представљало

¹¹ Šuica, Radaković, “New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia”, 37-38.

¹² Costa Carras, “Greek Identity: A Long View”, *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova, (New York University Press, 2004), 295; Giorgos Kokkinos and Panagiotis Gatsotis, “The Deviation from the Norm: Greek History School Textbooks Withdrawn from Use in the Classroom since the 1980s”, *Internationale Schulbuchforschung*, 30, no. 1 (2008), 544; Loris Koullapis, “The Presentation of the Period 1071-1923 in Greek and Turkish Textbooks between 1950-2000.” *Internationale Schulbuchforschung*, 24, no. 3, (2002), 279–304.

¹³ Maria Todorova, “Introduction: Learning Memory, Remembering Identity”, *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova, (New York University Press, 2004), 12.

¹⁴ Stojanović, “Construction of historical consciousness”, 333.

националну претњу.¹⁵ Тако је стручна комисија из 1976. током полемике око учења старогрчког у најранијим разредима имала своју конзервативну струју која је истицала да „учење класичних аутора у њиховом изворном облику јесте национално учење, јер би без њега Грци били балканизовани“.¹⁶

Једна од одлика грчког образовног система још од најранијих дана независне Грчке је врло класицистичко усмерење школског програма, окренуто највише хуманистичким наукама, односно историји, старогрчком и веронауци (треба имати на уму да Грчка по уставу није секуларна држава).¹⁷ Друга одлика грчког образовања је да има веома централизован школски систем, исти програм важи једнако за све државне и приватне школе, а уџбеници су искључиво државни. Било је више покушаја да грчки уџбеници крену у неком другом смеру од званичног, горенаведеног наратива, али су такви морали бити повучени након притисака јавности.¹⁸ Протести због садржаја уџбеника нису страни ни у Србији.¹⁹

Предмет истраживања и карактеристике анализираних уџбеника

За писање овог рада анализирана су три грчка и седам српских уџбеника. За разлику од Србије, грчки школски систем има две школе које спадају у обавезно образовање, односно две школе које спадају у средње образовање. Грчка *основна школа* (δημοτικό σχολείο) траје шест разреда и она представља и обавезно и основно образовање. Након ње следи *гимназија* (γυμνάσιο) која траје три разреда и она је обавезна, али чини део средњег образовања. Уведена је у школским реформама након 1974. године како би обезбедила додатно хуманистичко образовање деци пре него што крену у средњу школу. Грчка гимназија је средња школа, али обавезна и више личи на основну, поготову што за њу не

¹⁵ Роберт Браунинг, *Средњовековни и савремени грчки језик*, превела са енглеског Јелена Петровић, (Лозница, Карпос, 2005), 132-138; Carras, “Greek Identity”, 292, 317-318; Geoffrey Horrocks, *Greek: A History of the Language and Its Speakers (Second Edition)*, (Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), 406, 442-461; Koullapis, “The Presentation of the Period 1071-1923 in Greek and Turkish Textbooks between 1950-2000”, 281-282; N.A. Voliotis, *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*, (National and Capodistrian University of Athens : School of Philosophy, 1988), 190.

¹⁶ Voliotis, *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*, 198.

¹⁷ Ibid, 188-194.

¹⁸ Constantina Economou, “History in the Greek Secondary School Curriculum: Some Issues Concerning the Syllabus and the Purpose of Teaching”, *Teaching History*, no. 79, (1995), 30; Kokkinos, Gatsotis, “The Deviation from the Norm”, 535; Repoussi, Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research”, 161-162.

¹⁹ Šuica, Radaković, “New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia”, 38.

постоји пријемни испит него је ученици одмах уписују након завршене основне школе. На крају следи *лицеј* (λύκειο) који траје такође три разреда и представља вишу школу средњег образовања, али која није обавезна. Главне врсте *лицеја* су *општи* (γενικό) и *стручни* (επαγγελματικό); први би био српска гимназија, а други средња стручна школа. Што се *општег лицеја* тиче он нема смерове као српска гимназија, већ се током последње године ученици одлучују који ће им бити главни предмети и то усмерење бирају на основу факултета који желе да упишу.²⁰

У овом раду ћемо грчку *основну школу* називати „нижа основна школа“, *гимназију* „виша основна школа“, а *лицеј* „гимназија“ јер по узрасту када ученици похађају те школе одговарају српским називима. Због тога грчки ученици три пута прелазе градиво које се у Србији прелази двапут.

Грчки уџбеници који су узети у обзир су они када се превасходно учи средњовековна историја, а то су пети разред ниже основне школе,²¹ други разред више основне школе²² и други разред гимназије²³ (у разматрање је узет уџбеник за гимназију јер је у њему најдетаљније приказан период који нас занима). Већ је речено да су сви грчки уџбеници државни, тј. постоји само један одобрен уџбеник који се користи на простору читаве Грчке Републике. Од српских уџбеника су узети они за шести разред основне школе, и други разред гимназије друштвено-језичког и општег усмерења (из истог разлога што су они најдетаљнији). Пошто у Србији има више акредитованих уџбеника, анализирана су четири за основну школу и три за гимназију. У овом раду ће ти уџбеници бити скраћено називани по својим издавачким кућама, те за основну школу имамо „Заводов“, „Фрескин“, „Клетов“ и „Логосов“, а за гимназију „Заводов“, „Фрескин“ и „Клетов уџбеник“.²⁴

²⁰ Economou, “History in the Greek Secondary School Curriculum”, 31; Voliotis, *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*, 196-197.

²¹ Στεφάνος Γλεντής και άλλοι, *Ιστορία Ε' Δημοτικού: Στα Βυζαντινά Χρόνια*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολιγίστων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012).

²² Ιωάννης Δημητρούκας, Θουκυδίδης Ιωάννου, Νικόλαος Καραλιδάκης, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία: Β' Γυμνασίου*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολιγίστων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012).

²³ Ιωάννης Δημητρούκας, Θουκυδίδης Π. Ιωάννου, Κώστας Μπαρούτας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815: Β' Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολιγίστων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2015).

²⁴ Ивана Коматина и други, *ИСТОРИЈА 6: уџбеник са одабраним историјским изворима: за шести разред основне школе (треће издање)*, (Београд: Клетг, 2021); Душко Лопандић, Ивана Петровић, *Историја 6: Уџбеник са одабраним историјским изворима за шести разред основне школе (треће издање)*, (Београд: Нови Логос, 2021); Катарина Митровић, Горан Васин, *Историја: уџбеник са одабраним историјским изворима: за II разред гимназије општег типа и друштвено-језичког смера*, (Београд: Завод за уџбенике, 2021); Раде Михаљчић, Марко Шуица, *Историја 6: уџбеник са одабраним историјским изворима: за шести разред основне школе (осмо доштамано издање)*, (Београд: Завод за уџбенике: 2021); Срђан Пириватрић, *Уџбеник за други разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и средњих стручних школа за образовне профиле*

Традиционални начин за анализу уџбеника је имати као мерило „тачан или неутралан“ текст са исправним подацима, уз све опрезе које треба имати при одабиру таквог текста с којим се чињенице проверавају. Могуће је наравно и узети у обзир све могуће текстове на дату тему како би се дошло до најквалитетнијег решења и модела по ком се вреднује садржај уџбеника.²⁵ Пошто се у овом раду анализирају уџбеници из две државе, неће бити таквих текстова јер су сами уџбеници „контролни текстови“. Пратиће се где се уџбеници слажу, а где су одступања. У томе би нам и пре анализе самог садржаја помогли извори, односно литература коју су аутори користили за писање својих уџбеника. Док сви грчки уџбеници на крају имају библиографију, од српских то имају само Клетов за основну школу и Заводов за гимназију.²⁶

Од укупне литературе наведене у грчким уџбеницима, 36 наслова можемо рећи да се односи на балканске Словене и Византију, док у српским само 11 (грчке библиографије су много веће од српских). У библиографији грчких уџбеника бисмо могли рећи да се само 2/36 наслова односи на невизантијску балканску историју, док је у српском случају 7/11 наслова везано за националну и 6/11 за византијску историју (јер два наслова спадају у обе категорије). Од целокупног овог списка, само се три књиге налазе и у грчкој и у српској библиографији, и то *Историја Византије* Георгија Острогорског (Минхен, 1952), *Византијски комонвелт* Дмитрија Оболенског (Лондон, 1971) и *Византијски миленијум* Ханса-Георга Бека (Минхен, 1978). Од тога се Бек налази само у библиографијама за гимназије, Оболенски у свим грчким али од српских само у гимназијском уџбенику и на крају Острогорски у свим српским, али од грчких у свим осим за нижу основну школу. Пошто само 2/7 српских уџбеника садржи библиографију и грчки имају много већи број наслова, можемо рећи да српски уџбеници не виде као приоритет доступност ученицима списак коришћене (или корисне) литературе. С друге стране, српски уџбеници са библиографијама нам показују да је списак сразмерно подељен између Византије и националне историје, док се наслови и преплићу. Грчки уџбеници кроз библиографију скоро и да не виде Балкан ван византијског оквира. Ту већ видимо назнаку њиховог садржаја, да ће српски уџбеници балансирати између византијског и националног садржаја, док ће грчки бити константно усмерени на Византију и балканске Словене кроз наратив о Византији. Од три заједничка наслова видимо да су то искључиво старији аутори који и даље представљају једне од највећих

правни техничар и биротехничар (друго издање), (Београд: Клетт, 2015); Радивој Радић, Весна Рашковић, Милован Миливојевић, *Историја: уџбеник са одабраним историјским изворима за други разред гимназије општег типа и друштвено-језичког смера*, (Београд: Фреска, 2020); Марко Шуница, Радивој Радић, Перо Јелић, *Историја: уџбеник са одабраним историјским изворима за шести разред основне школе (треће издање)*, (Београд: Фреска, 2021).

²⁵ Repoussi, Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research”, 159.

²⁶ Коматина, *ИСТОРИЈА* 6, 223; Митровић, *Историја*, 315-316.

ауторитета на пољу светске византологије. Ипак, ниједан од њих се не налази у свим библиографијама.

Лекције у грчким и српским уџбеницима од значаја за анализу су нам оне које говоре о томе шта је то Византија и ко су Византинци, као и ко су Словени и Срби, кад су дошли, у којим условима и слично. Потом ћемо анализирати начин на који се описује долазак Словена и први векови словенског присуства на Балкану, како описују њихове односе са Византијом у периодима освајања, опсада и насељавања. Где су се населили Словени и како су тамо живели, као и када и како долазе Бугари и Срби на Балкан. Покрштавање Словена и мисија Тирила и Методија је једна од кључних тачака у византијско-словенским односима, као и појава словенске писмености и настанак Првог бугарског царства, закључно са освајањима цара Василија II.

О Византији и о Словенима

За разлику од грчких уџбеника који у различитим разредима другачије говоре о почецима Византије, у српским је скоро увек иста схема. Почетак Византије се види у оснивању Новог Рима или Константинопоља,²⁷ те можемо рећи да се Константин Велики узима као почетак византијске историје. Скоро сваки српски уџбеник дефинише Византију по Острогорском – да је она спој римског државног уређења, грчке културе и хришћанске вере.²⁸ У грчким уџбеницима као да постоји градација, од најједноставнијег (и најмање тачног) наратива за најниже разреде, да би се до гимназије дошло до тачнијих дефиниција. Сваки уџбеник Византију види као грчку историју, али на другачије начине, а поготову је занимљиво како су другачије дефиниције шта је Византија, или барем у ком периоду је она доминантно грчка. С једне стране, као почетак Византије се наводи чак римско освајање Грчке 146. п.н.е, да би у погледу „хеленизоване“ Византије то била иконоборачка криза у VIII и IX веку, иако се највише инсистира на рановизантијском периоду (330-641) као на прелазном добу које је у исто време било и позноримска историја.

Исто тако, у грчким нижим разредима се отворено говори о Византинцима као о „нашим прецима“,²⁹ док се касније то не каже на тај начин, али је из контекста јасно да су Византинци Грци. Када се онда у уџбенику, кроз језик извора чији се изводи налазе поред главног текста, спомињу *Римљани* уместо Византинци (Ρωμαίοι – из ове грчке речи долази савремени српски облик *Ромеји*

²⁷ Српски уџбеници објашњавају да су Словени Константинопољ називали Цариград. Грчки уџбеници нигде не говоре о томе како су га неки други народи звали.

²⁸ Georg Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, (München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1952), 22.

²⁹ Γληντής, *Ιστορία Ε' Δημοτικού*, 4.

за Византинце, иако та реч на грчком значи (и значила је) дословно „Римљани“, исто као и они „прави“ Римљани из Антикe или становници Рима) стоји објашњење: „Византинци су имали обичај да сами себе називају Римљанима.“³⁰ По овој реченици можемо да закључимо да је то био један манир, али да су Византинци, као што је већ било објашњено, заправо Грци, преци данашњих Грка, који су само уобличавали да се називају „Римљанима“, иако то нису били.³¹ Овакав став је другачији у вишим разредима где се објашњава да је „Византија“ историографски консензус и да су сами Византинци своју државу називали *πολιτεία Ρωμαίων*³² – „римска држава, држава Римљана“.

Став да су Византинци били Грци се налази и у српским уџбеницима, али на другачији начин. У српским уџбеницима за основну школу се истиче мултиетнички карактер Византије у којој су живели разни народи као што су Грци, Јермени, Јевреји, Словени итд, које је све заједно повезивала хеленистичка култура која се снажно баштинила у Византији. Иако пише да су Византинци били Римљани јер су живели у Римском царству, ипак се каже и да су били Грци јер су говорили грчки. Ученицима је објашњено да „Византија“ није постојала тада под тим именом, али се онда уместо римског идентитета њених житеља прелази на грчки због њиховог језика и културе. Мултиетничке Византије нема у грчким уџбеницима, јер се ту истиче да је Византија добила грчки карактер након 630. године када је остала без већег броја провинција на истоку (услед арабљанских освајања), те је тако постала „етнички“ (εθνολογική) више хомогена, јер су већина њених становника били „Грци или су причали грчки“ (Ελληνες ή ελληνόφωνοι).³³

Ако се занемари мултиетнички карактер Византије, и српски и грчки уџбеници се слажу да су ту живели Грци, иако се говори и о Византији и њеном римском наслеђу, мада зависи од уџбеника до уџбеника колико је то истицано. Неки ће говорити стално о Римском царству када говоре о Византији, али ће и даље бити речи о Грцима и хеленизацији (с тим што се српски уџбеници слажу да је Византија највише „хеленизована“ за време цара Ираклија I (610-641), док грчки узимају у обзир и иконоклазам у VIII и IX веку). Пошто је језик толико важан за етничко одређивање народа из прошлости, званично увођење римских

³⁰ Ibid, 55.

³¹ Општи преглед ове теме погледати у: Carras, “Greek Identity“, 294-326. Став о византијском идентитету је и даље актуелан, да ли су они „заиста“ били Римљани или је то био литерарни манир интелектуалне елите, иако је светска византологија сагласна да Византинци јесу себе видели као Римљане. На ову тему и схватање савремених Грка о идентитету Византинаца погледати у: Anthony Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, (Cambridge University Press, 2019); Yannis Stouraitis, “Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium”, *Medieval Worlds, Comparative & Interdisciplinary Studies*, no. 5, (2017), 70-94.

³² Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 7.

³³ Ibid, 14.

титула на грчком у VII веку и прекид са латинским се види као битан тренутак византијске историје.

Што се тиче значаја саме Византије сви уџбеници, и грчки и српски, истичу достигнућа византијске цивилизације, ученост Византинаца и њихову високу културу. Све теме које нас занимају су прожете реченицама које потврђују, у различитим контекстима, важност Византије и за европску историју, поготову за словенске народе који су били у њеном културном кругу, што је случај са оним народима који су били доминантно православне вере.

Уџбеници немају толико размимоилажења када су у питању Словени, мада одређене разлике свакако постоје. Разлог што се о њиховом идентитету не говори толико колико и о византијском је што Словени данас постоје (барем у језичком смислу), те осим неких података као што су место прапостојбине, начин живота и слично, нема много говора о томе шта су Словени. То је разлика у односу на Византију, чије је име историографски консензус, а Византинце видимо као Грке иако су они себе сматрали Римљанима, те све то треба објаснити. У том погледу, уџбеници прате уврежена схватања традиционалне историографије. Сасвим очекивано, српски уџбеници говоре много више о Словенима, али подаци нису у супротности са оним што говоре грчки уџбеници. Једина ствар из описа Словена о којој подједнако пишу и грчки и српски уџбеници су *моноксили*, словенска пловила прављена од дебла дрвета која су коришћена у походима Словена.

За разлику од грчких уџбеника, у српским су Словени познати још античким историчарима. Овде се заправо мисли на разне народе за које се верује да представљају претечу Словена, као што је нпр. случај са Херодотовим Неурима који су наводно живели северно од Скита.³⁴ О „правим“ Словенима из Велике сеобе народа, српски уџбеници користе византијске изворе и дају цитате из Прокопијевих *Ратова*, Псеудо-Маврикијевог *Стратегикона* и *Историје* Теофилакта Симокате. Грчки уџбеници такође садрже текстове из прва два извора, али не и из Симокатине историје, али зато имају неке изворе којих нема у српским уџбеницима, као што су *Историја* Менандра Протектора и *Црквена историја* Јована Ефеског.

Чак ни извори који су заједнички грчким и српским уџбеницима нису „искоришћени“ на исти начин. У српским уџбеницима су више убачени делови који говоре о словенским врлинама, како су слободољубиви или како се добро односе према заробљеницима, док грчки истичу њихове пљачкашке способности и варварство. Најнегативнији је у том погледу извор кога нема ни у једном српском уџбенику, а то је *Црквена историја* Јована Ефеског, где се спомиње *проклети словенски народ* (καταραμένους λαός των Σκλαβήνων)³⁵ који пљачка, одводи у

³⁴ Herodotus 4.17.

³⁵ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 10.

ропство Византинце и чак боље ратује од њих, док су сами Словени описани као дивљи и нецивилизовани. С друге стране, налазимо и да је исти текст из извора другачије интерпретиран. Ради се о следећој реченици из Прокопијевих *Ратова*: „τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνὸς, ἀλλ’ ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τὰ τε ζύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται [подвукао В.Р.С.].“³⁶ Овај одељак је веома познат јер ту Прокопије пише о разним стварима из словенског живота, обичаја и веровања. Међутим, на почетку видимо да њима *не влада један човек, већ да живе у демократији од давнина*. Овај исечак постоји и у грчким уџбеницима, с тим што у загради стоји да то значи да Словени и Анти заправо немају централу власт.³⁷ Дакле, није то демократија у данашњем смислу речи, већ тим речима Прокопије жели да каже нешто друго. Оцену да Прокопијева демократија није оно што значи данас, налазимо и у коментару Фрање Баришића који је преводио овај Прокопијев опис Словена и чији су превод користили аутори спрских уџбеника.³⁸ Зато су се аутори Фрескиног уџбеника за основну школу одлучили да при убацивању овог дела из Прокопијевих *Ратова* изоставе ову збуњујућу тврдњу, већ само да кажу да Словенима није управљао један човек и да пређу на описе словенских зборова, начина живота и слично.³⁹ С друге стране, Заводов уџбеник за основну школу не само да садржи тај Прокопијев део са демократијом цитирајући извор (али га не наводећи), него ни не објашњава шта то заправо значи. Штавише, у самом тексту који није цитат већ оно што аутор каже, стоји реченица: „На заједничким скуповима сви саплеменици доносили су одлуке. Словенска племена живела су у **демократији**, слободно.“⁴⁰ Анахронично тумачење Прокопијевих речи је искоришћено за величање Словена и аутор уопште није осетио за сходно да објасни шта демократија значи у том контексту, већ је то потпуно прећутао и истакао као пример словенске слободољубивости.

Ово је најсликовитији пример како другачије употребе истих извора за прављење једног одређеног наратива, тако и тенденциозности уџбеника. У исто време, посматрајући све укупно шта уџбеници пишу о Словенима, нема скоро никаквих разлика у кључним чињеницама и информацијама. Размимоилажења су у нијансама и у језику уџбеника, што ће у даљем раду бити још јасније.

³⁶ Прокопиј *De bellis*, VII 14.

³⁷ Δημιτρίουκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 23.

³⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије, том I*, приредио Георгије Острогорски, (Београд: Византолошки институт, 1955), 25. Баришић на мало стручнији и детаљнији начин каже исто што и грчки уџбеник, да „демократија“ значи побуна или народни устанак, а у Прокопијевом контексту означава чињеницу да Словени нису имали централизовану власт већ више вођа, што потврђују и други извори.

³⁹ Шуица, *Историја*, 62.

⁴⁰ Михаљчић, *Историја 6*, 39-40.

Долазак Словена, Срба и Бугара на византијску територију и настанак првих словенских држава

Грчки и српски уџбеници са владавином цара Јустинијана I (527-565) почињу да говоре о словенским упадима на Балкан, заједно са Аварима, све до владавине цара Ираклија I (610-641). Разлика је што грчки уџбеници много више пишу о владавини цара Ираклија него Јустинијана и ту не спомињу толико Словене, већ претњу која је задесила Цариград 626. године од варвара са свих страна. За њих та чувена опсада није толико значајна због тога што су у њој учествовали Словени, већ што је тада Ираклије успео да спаси Царство, а спомиње се чак и да је у славу те одбране града састављен *Акатист* Богородици јер је по предању она спасила град од варвара.⁴¹ Од других градова које су Словени нападали спомињу само Солун, као и српски уџбеници. Међутим, српски уџбеници поклањају велику пажњу и остатку Балкана, осталим градовима као што су Драч, Наис, Сингидунум, Сирмијум или Салона, као и томе шта је била провинција Илирик. Тога у грчким уџбеницима нема.

Долазак Словена на Балкан и начин на који су се населили се доста разликује у уџбеницима Грчке и Србије. Као прво, српски много мање говоре о тој теми него грчки. Што се тиче територије коју су Словени заузели, сви српски уџбеници говоре да се ради о простору читавог Балкана, чак до Пелопонеза, а одређене групе Словена су стигле и до Крита. Један уџбеник чак цитира епископа Севиле Исидора (600/01-636) који је написао да су за време цара Ираклија *Словени Римљанима одузели Грчку*.⁴² Један други уџбеник, пак, у овом контексту говори о *мирољубивим*⁴³ *словенским племенима* која долазе на византијски Балкан, као и то да византијска *царска војска* упада у унутрашњост Балканског полуострва *настојећи да наметне власт јужнословенским државама*.⁴⁴ Поређења ради, на истој страни када се говори о Византији и Арабљанима у Сирији, аутор каже да *царска армија* ту води одбрамбени рат, те након што је успела да освоји *Дамаск, некадашњу престоницу Арабљана [...]* *Византија је успела да поврати Сирију*. Овакву очигледну разлику у наративу видимо само у једном уџбенику.

Сви српски уџбеници говоре о *склавинијама*, државама или претечама држава на Балкану, којима су управљали словенски архонти или кнежеви. Неке су биле слободније, а неке више потчињене византијском цару, али иако се спомињу разне склавиније, највише је фокус на оним где су биле српске и хрватске, те се ту говори о Неретљанима, Дукљанима итд. Јужне склавиније

⁴¹ Δημητρώβας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 12.

⁴² Радић, *Историја*, 22.

⁴³ Михаљчић, *Историја* 6, 41.

⁴⁴ Ibid, 16.

у данашњој Грчкој се само спомињу поименице, као нпр. Смољани из долине Месте или Језерити са Пелопонеза. Најчешће у уџбенику стоји мапа са свим склавинијама и словенским племенима која су била на Балкану.

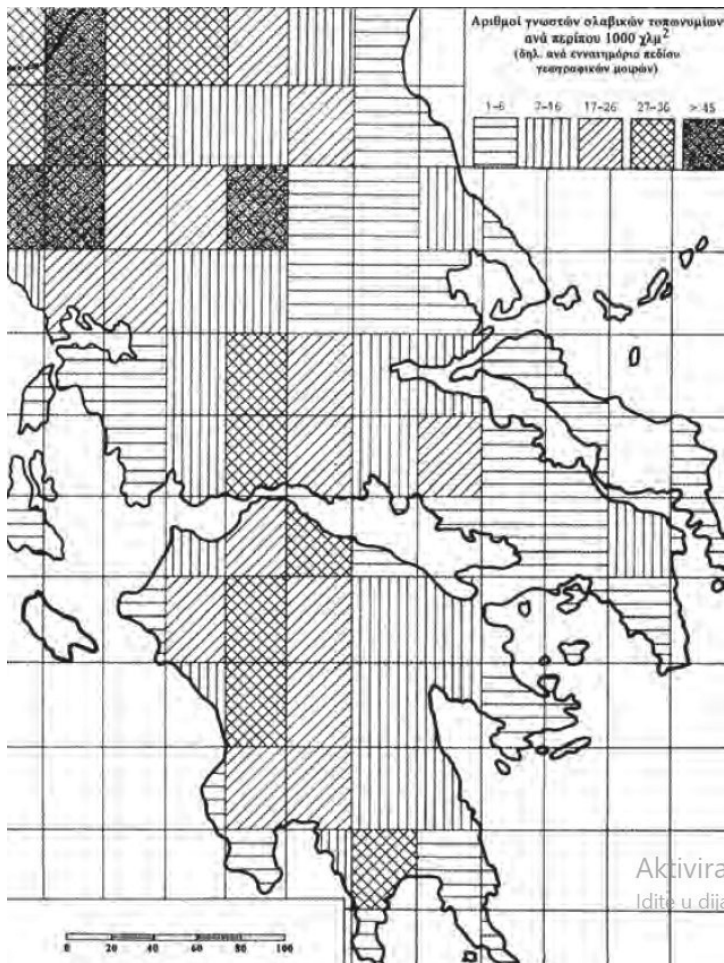
Грчки уџбеници праве такође разлику између јужних и северних склавинија али на потпуно другачији начин. Као прво, они Словене представљају ратоборнима све време док нису потпали под византијски утицај, односно док се нису покрстили. Друго, много се више говори о византијско-словенској сарадњи и како су Византинци придошлицама давали земљу, а с друге стране су многи Словени ратовали у византијској војсци. Што се тиче територије коју су Словени населили, грчки уџбеници говоре о континенталној Грчкој (не спомињу Крит) и склавиније нису представљане као државе, барем не оне јужне, иако се истиче да се њихова организација јесте угледала на византијску управу. За те склавиније у континенталној Грчкој пише да су то у ствари била *острвца* или *оазе* (νησίδες)⁴⁵ словенског становништва, међу већинским Грцима које су затекли када су дошли. Иако наводе да се број грчког живља смањио, додају још да су Грци и даље живели по градовима и одагле су ступали у контакт са Словенима, које су временом асимилovali.

Асимилација је посебно детаљно описана у грчким уџбеницима. *Византијска власт је водила једну реалну политику и успела је лако да Словене из централних и јужних византијских области интегрисхе у византијско друштво (у IX и X веку). Словени су хеленизовани у три фазе: прво су **војно потчињени** Византији, затим су **покрштени** и на крају **асимиловани** у социјалном и етнолошком смислу.*⁴⁶ Ова компликована реченица за тринаестогодишњаке је касније објашњена бројним примерима како су византијске власти радиле на пресељавању словенског становништва из склавинија у Малу Азију, а из других делова Царства су довођени Грци на њихово место. Ту су и наративни извори⁴⁷ који прате овај наратив, па је тако дат исечак из *Монемвасијске хронике* који говори о стратеги (византијском војно-административном управнику) који је послат на Пелопонез јер су ту живели Словени, како би их оружјем потчинио а потом је требало и да их покрсти. Из *Теофанове хронике* је узет део како је цар Нићифор I (802-811) вршио расељавање становништва. Ове ствари спомињу и српски уџбеници, али само укратко, хеленизацију као феномен и то да су цареви водили политику пресељавања Словена из балканских провинција.

⁴⁵ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 11, 24; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 22.

⁴⁶ Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 23.

⁴⁷ Ibid. 33; Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 22.

Слика 1. – Αριθμοί γνωστών σλαβικών τοπωνυμίων ανά περίπου 1000 χλμ², Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 22.

У грчким уџбеницима нема назива ниједног словенског племена на простору данашње Грчке, већ уместо тога постоји једна веома детаљна карта под називом *Бројеви познатих словенских топонима на отприлике 1000 km²*. На мапи је приказана континентална Грчка подељена на квадрате, где је сваки ишрафиран у зависности колико топонима има. Најмање ишрафиран има између један и 16, а онај са највише преко 45. Поред мапе ученицима је дат следећи задатак: „Густина словенских топонима у Грчкој. Проучите скицу-мапу. Шта закључујете везано за густину словенских насеобина на простору Грчке (ελλαδικό χώρο)?“ Циљ ове вежбе је да ученици виде колико је Словена било у данашњој Грчкој када има толико пуно словенских топонима, али им ниједан топоним није дат,

нити им је игде споменуто било које словенско племе које је ту живело. Стога иако се о овоме веома детаљно говори, закључак за ученике је да су сви ти бројни Словени асимиловани и да их више нема.

Још једна разлика између грчких и српских уџбеника када говоре на ову тему је што први нигде не спомињу остале народе, или бар етнолингвистичке заједнице које су такође живеле на Балкану. Српски говоре о Илирима, Трачанима, Келтима, Романима, Власима и за каснији период о Албанцима. На тај начин, иако долазак Словена мења демографску слику Балкана, Словени су један од народа који је сада ту живео. Осим хеленизације, спомиње се и то да је у неким пределима где је било више Словена локално становништво словенизовано, тако да је све зависило од бројних фактора чији ће ентолингвистички елемент превагнути. Грчки уџбеници о томе не говоре јер су сву пажњу усмерили на јужне склавиније и њихову интеграцију са локалним Грцима у Византији.

Што се тиче доласка Срба и Хрвата на Балкан, грчки уџбеници их спомињу само узгредно, више као пример склавинија које су биле независније и временом постале мале државе, покрштене у време цара Василија I Македонца (867-886). Не спомиње се ни да су дошли на Балкан за време цара Ираклија I, нити да су тада први пут покрштени од стране мисионара из Рима. Дакле, Срби се скоро ни не спомињу. С друге стране, српски уџбеници веома детаљно говоре о доласку Срба и све информације које дају су из византијских извора. У сваком српском уџбенику пише нешто мање или више о *Спису о народима* цара Константина VII Порфирогенита (913/44-959), који је главни наративни извор за историју на само Срба и јужних Словена, већ и многих медитеранских и европских народа. Овај извор се не спомиње ни у једном грчком уџбенику, што је заиста необично јер он садржи и информације о темама о којима се у њиховим уџбеницима нашироко говори.

За разлику од Срба, грчки уџбеници доста пишу о Бугарима и дају више информација о њиховом доласку него српски. За Бугаре стоји да су дошли за владавине цара Константина IV (668-685) и једина информација која постоји у српским уџбеницима, а не и у грчким, је да је тада бугарски владар био кан Аспарух (681-701). Грчки уџбеници истичу како је Византија дозволила Бугарима да се населе између Дунава и планине Балкан (ово спомиње само један српски уџбеник),⁴⁸ али су Бугари после те преговоре прекршили и сваки грчки уџбеник инсистира на рату између кана Крума (803-814) и Византије. Иако спомињу податак да је Крум убио цара Нићифора I, нигде се не спомиње чувена епизода о томе како је Крум од Нићифорове лобање сачинио пехар.⁴⁹ Иако је сасвим разумно да се један такав морбидни податак не стави у школски уџбеник

⁴⁸ Пириватрић, *Уџбеник за други разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и средњих стручних школа за образовне профиле правни техничар и биротехничар*, 49.

⁴⁹ Theophanis *Chronographia* 491.

јер и није од неке историјске важности, ово спомињемо због дела када будемо говорили о цару Василију II и цару Самуилу. Уместо те епизоде о Круму, грчки уџбеници дају делове из истог извора, Теофанове *Хронике*, који се односе на уговоре између Византије и Бугара.

Видимо дакле, да је фокус грчких уџбеника много већи на Бугарима, који заиста и јесу, посебно тада, играли важну улогу у историји Византије. Српски уџбеници Бугарима не остављају толико места и поново српски и грчки уџбеници у складу са тиме користе другачије византијске изворе.

Ћирило и Методије као словенски апостоли

Део у грчким и српским уџбеницима који говори о Ћирилу и Методију је приказан као нешто веома позитивно. Њихов значај се толико истиче, да се уџбеници разликују по томе шта је све значај процеса покрштавања Словена и настанка словенске писмености. За српске уџбенике је то догађај који је увео Словене у европски свет и цивилизацију с једне стране, а с друге се истиче културно јединство Словена управо кроз мисију солунске браће. Међутим, у том словенском јединству нема места за несловенске Грке, јер се не говори о вези православних народа већ словенских, у шта спадају данас и православни и католички Словени. Грчки уџбеници ћирилометодијевску мисију виде као настанак словенске цркве и с обзиром на то да су мисионари дошли из византијског Солуна по налогу византијског цара Михаила III (842-867) и патријарха Фотија (858-867) (што све спомињу и српски уџбеници), тај историјски догађај је довео до стварања добрих словенско-византијских веза „које се одржавају и данас“⁵⁰ (где је јасно да је *византијско* једнако *грчко*). Говори се о јединству Словена кроз лик и дело Ћирила и Методија, али то Словени дугују Византији, јер су, по уџбеницима, кроз њих Словени дубоко ушли у сферу византијске цивилизације и културни систем Грка и хришћанства.⁵¹

Српски уџбеници не посматрају процес словенског покрштавања као своју духовну везу са грчким светом, нити сматрају да своју писменост дугују Византији. У овој лекцији уџбеници сада цитирају другачије изворе како би „доказали“ исту ствар, тј. показали како је било оправдано још тада постојање словенског писма. И српски и грчки уџбеници садрже исечке из *Методијевог житија*, док први веома често цитирају *Спис о писменима* Црнорисца Храбра а други *Ћирилово житије*. У грчком уџбенику се налази део о томе како се Ћирило сукобио са латинским свештенством у Венецији, због тога што су га оптужили за јерес

⁵⁰ Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτική*, 64.

⁵¹ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 32; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 39.

да проповеда хришћанство на словенском језику, док су богослужбени језици само хебрејски, грчки и латински.⁵² У једном српском уџбенику се објашњава како је Црноризац Храбар бранио словенско писмо од Грка/Византинаца и противио се схватању о *три света језика*.⁵³ Дакле и српски и грчки уџбеници говоре о томе како је словенско писмо морало бити одбрањено од аргумента о три света језика, с тим што је у српским наведен пример Црнорисца Храбра који га брани од грчког свештенства, а у грчким то чини Ћирило бранећи га од латинског. Сви уџбеници истичу исту ствар кроз различите изворе и док они грчки представљају Ћирила и Методија као грчко-словенску везу, тако се српски више окрећу унутар словенском јединству, где се чак Грци одбацају или приказују као не толико важни за цео процес, па и то да су на неки начин били против словенске писмености.

Ово ће бити још јасније када пређемо на фактографију. Уопштено говорећи, оба уџбеника користе исти наратив, разлике су у нијансама. Грчки више посвећују пажњу каријери солунске браће пре мисије из 863. године, док српски пишу о Великоморавској кнежевини и методијевској цркви у пределима које су преузели латински клирици. Све остало о току мисије, њиховим активношћима и слично се поклапа. Додуше, у грчким уџбеницима постоје одређене грешке, јер оба уџбеника за основне школе говоре само о „словенском писму“ (σλαβικό αλφάβητο).⁵⁴ Тако се стиче утисак да је Ћирило осмислио ћирилицу, јер су на истим странама где се говори о тој словенској азбуци (која мора бити глагољица јер је везана за Ћирила и Методија у Великоморавској) приказане слике са ћириличним писмом. Тек се у уџбенику за гимназију⁵⁵ говори јасно о глагољници и ћирилици, дакле о два словенска писма.

То је вероватно и очекивано ако се има у виду да грчки уџбеници након Методијеве смрти прелазе на покрштавање Бугара и сукоб цариградске и римске цркве, где се нигде не спомињу Методијеви ученици. Све оно што у српским уџбеницима следи након Ћирила и Методија (делатност Константина и Наума, настанак ћирилице у Бугарској, центри словенске писмености у Преславу и Охриду...) је потпуно изостављено из грчких. Грчки уџбеници инсистирају на оним деловима где је јака улога Византије, а пошто послећирилометодијевска делатност не спада директно у домен Византије, тај део је изостављен, док се у српским уџбеницима о томе пише доста. Самим тим, нема толико места

⁵² Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 39.

⁵³ Шуица, *Историја*, 62-63.

⁵⁴ Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 64; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 39.

⁵⁵ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 32. У уџбенику за нижу основну школу се спомиње ћирилица када се говори о Бугарској цара Симеона али у необичном контексту да су Бугари узели то писмо од Словена како би направили своју државу, без објашњења шта је то писмо, какво је и слично: Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 66.

у ранијим разредима да се говори о два писма, пошто је ово млађе настало у Бугарској након смрти солунске браће.

Бугарска и Србија до освајања цара Василија II

О овом периоду много више говоре грчки уџбеници од српских, јер српски посвећују доста пажње историји прве српске династије Властимировића, а потом и дукљанском кнезу Јовану Владимиру (1000-1016). Срби овог периода се у грчким уџбеницима уопште не спомињу, осим на једном месту везано за ратове са Бугарима када је, по уџбенику, њихов владар Симеон био исцрпљен ратовима са Србима и Хрватима те није успео да се посвети коначном заузимању Цариграда.⁵⁶

С друге стране, грчки уџбеници посвећују велики део Бугарској, што српски уџбеници чине доста мање, поготову у разредима основне школе где неких делова нема уопште. Једини изузетак је владавина цара Самуила (976-1014). О покрштавању Бугара за време Бориса I (852-889) у српским уџбеницима се скоро ништа ни не говори, а и оно што налазимо је више везано за културу и књижевност. Грчки уџбеници Бориса представљају као изузетну личност која је донела мир и пријатељске односе између Бугарске и Византије. Такви односи су, по уџбеницима, резултат Борисовог покрштавања које је веома важно за овај наратив јер онда следи опширан опис прве шизме између римске и цариградске цркве. Осим што се говори о разним појединостима у другачијој пракси два хришћанска обреда, убачени су исечци из Фотијевих писама где он говори о значају покрштавања Бугара и критикује римски обред.⁵⁷

Бугарски владар Симеон (893-927) је представљен у грчким уџбеницима као неко ко је нарушио добре византијско-бугарске односе из Борисовог доба, док српски једино истичу то да је Симеон један од највећих бугарских владара. О самој Симеоновој владавини једино Клетов уџбеник за гимназију прати грчке, како у виду самог наратива, тако и у изворима које је одабрао.⁵⁸ Симеонова владавина се посматра кроз призму Симеонових царских претензија на које он као неавизантинац није имао права. Грчки уџбеници нашироко пишу о томе како је Симеон одрастао у Цариграду и како је био под великим утицајем грчке културе (ελληνομαθής, ημιέλληνας)⁵⁹, те је желео да оснује једно бугарско-византијско

⁵⁶ Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 43.

⁵⁷ Ibid, 40; Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 67; Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 32.

⁵⁸ Пириватрић, *Уџбеник за други разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и средњих стручних школа за образовне профиле правни техничар и биротехничар*, 81-85, 92.

⁵⁹ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 43; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 41.

царство, али му то никад није пошло за руком. Има доста исечака из извора где патријарх Никола Мистик (901-907, 912-925) или цар Роман I Лакапин (919-944) оптужују Симеона због његове титуле и критикују га како је није достојан. Српски уџбеници не улазе толико у то питање, већ једноставно говоре о Симеону као цару. У грчким уџбеницима Симеон никад није *αυτοκράτορας*, што је модерна грчка реч за цара и тако се називају византијски цареви у уџбеницима, већ се спомиње да је *вођа/поглавар* (*αρχηγός*), *царос* (*τσάρος*)⁶⁰ или титулом, у грчком оригиналу, на коју је претендовао – *василевс/цар Бугара и Римљана* (*βασιλεύς Βουλγάρων και Ρωμαίων*), јер се инсистира на чињеници да му Византија није никад признала царска права.⁶¹

Тек када се дође до владавине Сименовог наследника Петра I (927-969), у грчким и српским уџбеницима стоје исти подаци. Поента је да је то поново доба мира између Византије и Бугарске и да је Петру призната царска титула али само за Бугарску,⁶² пошто се оженио Маријом, унуком цара Романа Лакапина. Даља судбина Првог бугарског царства је у грчким уџбеницима потпуно прећутана, јер се нигде не спомиње да је Византија освојила Бугарску, док се у српским спомиње византијско освајање Бугарске 971. године. У грчким само постоје одређене назнаке тог догађаја, који никад није експлицитно споменут када се десио и од стране кога.⁶³

У складу са тим, грчки уџбеници представљају појаву цара Самуила (976-1014) као још једног бугарског владара који је прекинуо пријатељске односе са Византијом и окренуо се рату. Ни чињеница да је Охрид нова престоница, што стоји у уџбеницима, не показује ученицима да се нешто у међувремену десило јер је и раније престоница једном већ пренета, из Плиске у Преслав. С друге стране, српски уџбеници нису сложни о природи самог Самуиловог царства, поготову Заводов уџбеник за основну школу који га карактерише као македонско/бугарско царство.⁶⁴ Формулација која би описала став свих српских уџбеника заједно је да је Самуилово царство словенско, које је обновило традиције палог Бугарског царства.

Кључни догађај везано за Самуилову владавину је у свим уџбеницима битка на Беласици 1014. године (с тим што грчки спомињу још једну византијску по-

⁶⁰ Основно значење речи је руски цар, односно император, али се користи и за средњовековног бугарског цара, као друго значење „2. ο ηγεμόνας τής Βουλγαρίας κατά τον Μεσαίωνα.“ али стоји и да је реч из руског ушла у грчки. Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998), 1829.

⁶¹ Ни за Самуила никад неће рећи после да је „цар“ (*αυτοκράτορας*).

⁶² Мада један српски уџбеник каже да је још патријарх Никола Мистик Симеону признао царску титулу, али само Бугарске, а не и Византије: Митровић, *Историја*, 146.

⁶³ Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 66; Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 45.

⁶⁴ Михаљчић, *Историја* 6, 47, 171.

беду, код Сперхија 997. године). Ниједан грчки уџбеник не описује чувену смрт цара Самуила, кога је ударила кап када је видео да је византијски цар Василије II (976-1025) ослепео скоро 15.000 његових војника, од којих је сваком стотом оставио по једно око како би се вратили своме господару.⁶⁵ Српски уџбеници говоре о овој епизоди као о занимљивости (а они који је не спомињу имају без обзира минијатуру из словенског превода *Манасијевог хронике* из IV века, која представља Самуилову смрт), док грчки не спомињу ни ову, нити ону са Крумовим пехаром. Штавише, Фрескини уџбеници су једини у којима стоји податак да је овај догађај разлог што је цар Василије II прозван *Бугароубица*.⁶⁶ С обзиром на то да грчки уџбеници ни не говоре о начину цареве смрти, није ни убачен чувени надимак овога цара, који је познат како у историографији тако и у Грчкој. То значи да ученици у Грчкој у својим уџбеницима из историје неће сазнати да је тај Бугароубица (Βουλγαροκτόνος), који је толико присутан,⁶⁷ заправо Василије II, нити који се догађај из историје везује за тај надимак. Иако су овде грчки уџбеници избегли да говоре о нечему јер је морбидно, питање је да ли такве ствари треба избацивати из уџбеника, јер ће ученици свакако доћи до те информације – а то ће онда врло вероватно бити ван учионице.

И једни и други уџбеници описују домет Василијевих освајања и да је Византија стигла до Саве и Дунава, као и да су основане нове провинције на тим подручјима. Међутим, док су грчки уџбеници говорили доста о црквама у Борисовој и Симеоновој Бугарској јер је то везано за ширу слику о православној цркви и сукобима са Римом, о Охридској архиепископији која је настала управо у Самуиловом царству се не говори ништа. О томе пишу српски уџбеници, али не и грчки. У једном грчком уџбенику се спомиње да је са Василијевим освајањима дошло до значајне хеленизације „старобугарске цркве“ (Παλαιοβουλγαρικής Εκκλησίας),⁶⁸ што опет само по себи не говори ништа о новонасталој архиепископији у Охриду.

Грчки уџбеници поново обраћају више пажње на онај садржај који је директно везан за Византију и који је ближи данашњој Грчкој. Осим тога, они су много више фокусирани на историју цркве од српских, мада не увек и у сваком контексту, пошто Охридска архиепископија није споменута. Пример који илуструје ову тенденцију грчких уџбеника је извор који је дат везано за цара Василија II. Исечак је из историје Георгија Кедрина, који описује царев одлазак у Атину када је посетио храм Богородице Атињанке на Акропољу, на-

⁶⁵ Scylitzae *Synopsis* 349.

⁶⁶ Радић, *Историја*, 94-95; Шуица, *Историја*, 51.

⁶⁷ Примера ради, у Атини и Солуну постоје улице „Василија Бугароубице“ (Βασιλείου Βουλγαροκτόνου), а као *Вулгароктонос* се спомиње и у књижевности (за дело које је преведено на српски погледати као пример: Јоргос Теотокас, *Леонис*, превео са грчког Зоран Мутић, (Нови Сад: Матица српска, 1996), 32-33).

⁶⁸ Δημητρουκάς, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 43.

кон успешне војне са Бугарима.⁶⁹ Дакле битније је споменути средњовековну Атину и Василијево ходочашће у један значајан хришћански храм, него нешто из Василијевих ратова, чак ни чувену епизоду због које је касније добио свој страшни епитет.

Закључак

Претпоставке са почетка рада су се већим делом показале као тачне. Грчки уџбеници посматрају византијско-словенске односе као везу Грка и осталих словенских народа, као и то на који начин су Словени из континенталне Грчке хеленизовани. Тема хеленизовања Словена, толико важна још пре два столећа, у грчким уџбеницима налази посебно место. Пошто историја Византије изгледа као историја Грка, све далеко од Грка није њихов фокус. Зато Србе и Хрвате срећемо само у траговима, док се о Бугарима много више говори. Српски уџбеници говоре много о српској и словенској историји, као и о историји Византије, али у таквој расподели нема места за Бугаре. Самуилово царство је битно јер је њено средиште у Охриду и Преспи на простору бивше Југославије, па је традиционално у жижи српског интересовања, поготову због Самуиловог односа са Јованом Владимиром. Византијски извори, које српски уџбеници толико користе ради откривања најраније историје Срба, у грчким уџбеницима нису ни споменути, као што смо видели за случај са *Списом о народима* Константина Порфирогенита.

При анализи је јасно примећена разлика која произилази из другачије уџбеничке политике двеју држава. Грчки уџбеници, иако некада нису сагласни, с обзиром на чињеницу да имају само по један званичан уџбеник, прате један наратив који се са сваким следећим степеном образовања надопуњује. Зато је уџбеник за нижу основну школу пун погрешних или непотпуних информација, док је коначно уџбеник за гимназију веома детаљан. Много је теже одредити ставове српских уџбеника: пошто их има више, једни ће више нагињати једном тумачењу, док ће други ићи у другом смеру. Најсличнији грчком наративу је Клетов уџбеник за гимназију, док од њега највише одступа Заводов уџбеник за основну школу.⁷⁰

⁶⁹ Γλέντις, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 67.

⁷⁰ Професор Раде Михалчић (1937-2020) је први уџбеник из историје за шести разред написао још пред распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије: Раде Михалчић, *Историја за VI разред основне школе*, (Београд: Завод за уџбенике, 1987). Иако данашњи уџбеник није исти као тај први, сигурно су неки ставови који се данас срећу у најновијем уџбенику заоставштина ставова раније историографије, па чак и тенденција тадашњег друштва уопште, поготову ако се сетимо како се истичу словенско слободољубе и њихова демократија, став о македонским Словенима и Самуиловом царству и слично. Ранија истраживања су показала да се форма старијих уџбеника много више разликује од новијих уџбеника, чак иако су временом ови

Грчки уџбеници су много више окренути црквеној историји од српских. Верске компоненте су много битније него у српским, па тако у лекцији о Тирилу и Методију грчки уџбеници истичу јединство са Словенима кроз покрштавање из Византије, а српски су више окренути језичким везама са осталим Словенима. С друге стране, неће се говорити о црквеним приликама у грчким уџбеницима где нема Византије, нити ће се спомињати улога латинске цркве за балканске Словене на исти начин као у српским, где је Рим још један од праваца мисионарске делатности.

С тим у вези је и однос према осталим народима на Балкану, чега у грчким уџбеницима, као што смо видели, нема. Српски уџбеници спомињу Грке као једне од народа, наводећи и оне остале које су живели или и даље живе на Балкану, док се у грчким све своди на Грке и Словене. И ова одлика српских уџбеника може бити заоставштина раније праксе писања уџбеника⁷¹, која се до данас само задржала, што се исто може рећи и у грчком случају.

Колико год грчки уџбеник имао своје битне теме, а српски своје, никад се не доводи у питање постојање блискости између византијског (грчког) света и словенског, поготову православног. Примери које смо видели где су ова два елемента у сукобу, никад немају трајан карактер или нешто суштинско што доводи до сукоба. Српски уџбеници радо спомињу лојалност Јована Владимира Византији, док грчки истичу везе које је Василије I праврио са малим народима попут Срба, који су под византијским утицајем и који ће добити своју државу.

Могли бисмо рећи да српски уџбеници не гледају на неке догађаје толико „лично“ као грчки, те ће ови последњи увек истаћи уговоре које је Крум прекршио, али никад неће споменути како су Крумови великаши пили вино из лобање цара Нићифора, нити да је цар Василије II упамћен као *Бугароубица*. Српски уџбеници од таквих ствари не презају и у њима видимо тежњу да се што више осветли најранија национална историја како би се дао увод коначном развоју српске државности у позном Средњем веку. Тиме је ово истраживање приказао мали део из грчких и српских уџбеника, који се бави важним питањима из националних историја оба ова балканска народа.

први прерађивани и усавршавани, те бисмо то могли рећи и у овом случају везано за садржај и језик уџбеника. Petrić, “History Textbooks in Serbia after 2000”, 186-187.

⁷¹ Ни српски уџбеници се нису бавили националним мањинама до 1945. године (осим Мађарима, који су приказивани јако негативно услед догађаја из Првог светског рата), али се то са социјализмом променило. Janjetović, “National Minorities and Non-Slav Neighbours in Serbian Textbooks”, 201.

Izvori i literatura

Danas

Politika

Radio slobodna Evropa

Herodotus, with an English translation by A.D. Godley. Cambridge: Harvard University Press, 1920.

Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. Ioannes Thurn. Berlin-New York: De Gruyter, 1973.

Procopii Caesariensis opera omnia, vol. II, De bellis libri V-VIII, ed. Gerhard Wirth. Leipzig: B.G. Teubner, 1963.

Theophanis Chronographia, vol. I, ed. Carl de Boor. Leipzig: B.G. Teubner, 1883.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom I, priredio Georgije Ostrogorski. Beograd: Vizantološki institut, 1955. (ćirilica)

Brauning, Robert. *Srednjovekovni i savremeni grčki jezik*. prevela sa engleskog Jelena Petrović. Loznica: Karpos, 2005. (ćirilica)

Challand, Benoît. "European Identity and External Others in History Textbooks (1950-2005)". *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 1, no. 2 (2009), 60–96.

Carras, Costa. "Greek Identity: A Long View". *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York University Press, 2004, 294-326.

Economou, Constandina. "History in the Greek Secondary School Curriculum: Some Issues Concerning the Syllabus and the Purpose of Teaching". *Teaching History*, no. 79 (1995), 30–31.

Geary, Patrick J. *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press, 2002.

Horrocks, Geoffrey. *Greek: A History of the Language and Its Speakers (Second Edition)*. Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

Janjetović, Zoran. "National Minorities and Non-Slav Neighbours in Serbian Textbooks". *Internationale Schulbuchforschung*, 23, no. 2 (2001), 201–214.

Kaldellis, Anthony. *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*. Cambridge University Press, 2019.

Karge, Heike. "The Image of the „other“ – the Neighbour in School Textbooks of the Balkan Countries". *Internationale Schulbuchforschung*, 21, no. 1 (1999), 90–94.

Kokkinos, Giorgos and Panagiotis Gatsotis. "The Deviation from the Norm: Greek History School Textbooks Withdrawn from Use in the Classroom since the 1980s". *Internationale Schulbuchforschung*, 30, no. 1 (2008). 535–546.

Komatina, Ivana et al. *ISTORIJA 6: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima: za šesti razred osnovne škole (treće izdanje)*. Beograd: Klett, 2021. (ćirilica)

Koullapis, Loris. "The Presentation of the Period 1071-1923 in Greek and Turkish Textbooks between 1950-2000". *Internationale Schulbuchforschung*, 24, no. 3 (2002), 279–304.

- Lopandić, Duško i Ivana Petrović. *Istorija 6: Udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za šesti razred osnovne škole (treće izdanje)*. Beograd: Novi Logos, 2021. (ćirilica)
- Mitrović, Katarina i Goran Vasin. *Istorija 6: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima: za II razred gimnazijeg opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2021. (ćirilica)
- Mihaljčić, Rade. *Istorija za VI razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1987. (ćirilica)
- Mihaljčić, Rade i Marko Šuica. *Istorija: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima: za šesti razred osnovne škole (osmo doštampano izdanje)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2021. (ćirilica)
- Ostrogorsky, Georg. *Geschichte des Byzantinischen Staates*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1952.
- Perović, Milutin. *Metodika nastave istorije*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1995. (ćirilica)
- Petrić, Bojana. "History Textbooks in Serbia after 2000: Signs of Educational Change?". *Internationale Schulbuchforschung*, 28, no. 2 (2006), 177-196.
- Pirivatrić, Srđan. *Udžbenik za drugi razred gimnazije društveno-jezičkog smera i opšteg tipa i srednjih sturčnih škola za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar (drugo izdanje)*. Beograd: Klett, 2015. (ćirilica)
- Radić, Radivoj i Vesna Rašković, Milovan Milivojević. *Istorija: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za drugi razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Freska, 2020. (ćirilica)
- Radić, Radivoj. *Srbi pre Adama i posle njega: Istorija jedne zloupotrebe: Slovo protiv „novoromantičara (četvrto izdanje)“*. Beograd: Evoluta, 2015. (ćirilica)
- Repoussi, Maria and Tutiaux-Guillon, Nicole. "New Trends in History Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography". *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 2, no. 1 (2010), 154-170.
- Stojanović, Dubravka. "Construction of historical consciousness: The case of Serbian history textbooks". *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York University Press, 2004, 327-338.
- Stouraitis, Yannis. "Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium". *Medieval Worlds, Comparative & Interdisciplinary Studies*, no. 5, (2017), 70-94.
- Šuica, Marko i Radivoj Radić, Pero Jelić. *Istorija: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za šesti razred osnovne škole (treće izdanje)*. Beograd: Freska, 2021. (ćirilica)
- Šuica, Marko and Ana Radaković. "New educational concepts in the reformed teaching in Serbia". *Limes plus*, no. 2, (2020), 33-56.
- Teotokas, Jorgos. *Leonis*, preveo sa grčkog Zoran Mutić. Novi Sad: Matica srpska, 1996. (ćirilica)
- Todorova, Maria. "Introduction: Learning Memory, Remembering Identity". *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York University Press, 2004, 1-24.
- Voliotis, N.A. *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*. National and Capodistrian University of Athens : School of Philosophy, 1988.

- Гленτής, Στεφάνος και άλλοι. *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού: Στα Βυζαντινά Χρόνια*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογίσεων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012.
- Δημητρούκας, Ιωάννης και Θουκυδίδης Π. Ιωάννου, Κώστας Μπαρούτας. *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815: Β΄ Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογίσεων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2015.
- Δημητρούκας, Ιωάννης και Θουκυδίδης Ιωάννου, Νικόλαος Καραπιδάκης. *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία: Β΄ Γυμνασίου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογίσεων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος Δ. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.

Summary

Vuk R. Samčević, MA

The Immigration of the Slavs in the Balkans and their Relations with Byzantium: Parallel Analysis of Greek and Serbian School Textbooks

History textbooks are always of great importance for every nation state. Both Serbia and Greece, nowadays as well as in the past, have shown great effort in making history textbooks policies fit for their needs. Greece is a state that emphasises greatly on its instruction of humanities and has a strict and uniformed school program, while Serbia has more than one state approved textbook unlike Greece. That being said, the early Middle Ages are a period of European history that is essential for the foundation of contemporary nations, and the immigration of Slavs to the Byzantine Balkans and their principal affairs bring up many questions that have been concerning the two since the XIX century. How Slav the Greeks became and how much do the Balkan Slavs owe to the Byzantine Civilisation? In an attempt to answer that question through the perspective of present-day history textbooks in Greece and Serbia (used in elementary, middle and high school), the article deals with the narratives of the textbooks in regard to how they depict Byzantium and Slavs, their first encounters, the settlement of Slavs in the Balkans and their integration with the Byzantines, as well as the first few centuries of common history during which the Slavs were baptised and founded their own states, up until the XI century when Byzantium took possession almost of the whole peninsula. The research showed that even though the content of the textbooks is similar, some themes are treated differently. Firstly, both acknowledge the Greek aspect of Byzantium and view it as predominantly Greek, although the Greek textbooks take monopoly on the Greek element of Byzantium, neglecting other ethnicities or communities that had lived there as well, which is mentioned greatly in the Serbian ones. Serbian textbooks depict Slavs in a finer manner than the Greek ones do, even though they often both use the same Byzantine sources. Their focus is different, whereas Serbian textbooks focus on the beginning of Serbian history, the Greek textbooks cover the complex process of assimilation of Slavs in continental Greece. Even though both sides claim great importance to the mission of Cyril and Methodius, the Greek books insist on its Byzantine role and portray the result being strong ties between Greeks and Slavs, where the Serbian ones see it as a more inner Slavic matter. In Serbian textbooks Serbian and Byzantine history is very important, but there is no place for Bulgarian history of the same period in such an extent, which is what we see in Greek textbooks at the expense of Serbian history being almost absent. The nature of the Bulgarian empires and the affairs of the Orthodox Church are of a great significance for the Greek textbooks, and for that reason they are omitting some problematic parts of the past in their common history, unlike Serbian ones that have no problem in mentioning dark anecdotes and times of unrest between two peoples. In the end, while we may see some biased language and even negative attitudes towards the other side, the relations between the Slavs and the Byzantines are permanently described as vivid and the Orthodox Slavs are seen as a part of the Byzantine world.

Keywords: history textbooks, Serbian-Greek history, the settlement of Slavs, Slav-Byzantine relations.